

18. Раєвський С. Деякі факти з біографії В. Раєвського / С. Раєвський // Декабристи в Україні: Дослідження й матеріали. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2005. – С. 30-38.
19. Сецинский Е. И. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. / Е. Сецинский. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1895. – 247 с.
20. Хададова М. В. Масонство та польський конспіративний рух у Правобережній Україні в першій чверті XIX ст.: історіографія питання / М. В. Хададова // Інтелігенція і влада. – Одеса: Астропринт, 2008. – Вип. 13. – С. 228-236.
21. Prusiewicz A. Kamieniec Podolski: szkic historyczny / Aleksander Prusiewicz. – Kijów; Warszawa: nakł. Księgarni Leona Idzikowskiego, 1915. – 130 с.

Сергій Шпаковський,
*історик, краєзнавець,
завідувач Відділу охорони пам'яток
історії та культури у Хмельницькій області,
член НСКУ та українського національного
комітету ICOMOS UA*

БАРОНИ МЕСТМАХЕР – ВЛАСНИКИ СЕЛА ПЕСЕЦЬ УШИЦЬКОГО ПОВІТУ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Метою цієї статті є висвітлення не відомих для широкого загалу історичних та архівних даних – життя і діяльності представників титулованого баронського роду Местмахер, що відіграв значну роль в історії України та Росії своєю активною суспільно-політичною діяльністю. У статті подано біографію баронів Павла Федоровича, Павла Павловича Местмахерів – дворян, офіцерів, чиновників, в кінці XIX – на поч. XX ст. власники села Песець Ушицького повіту Подільської губернії. Деякі архівні матеріали вводяться до наукового обігу вперше.

Ключові слова: *барони Местмахери, Песець, Ушицький повіт, дворянство, Поділля.*

У кін. XIX – на поч. XX ст. в Ушицькому повіті Подільської губернії серед багатьох дворянських родів значний слід залишив титулований баронський рід Местмахер. Саме представники цього роду виділялися в краї своєю активною суспільно-політичною діяльністю, дотепер збереглася їхня резиденція-садиба – об'єкт культурної спадщини в селі Песець Новоушицького району Хмельницької області.

Зміна соціально-політичного устрою на території колишньої Російської імперії трагічно позначилася на розвитку вітчизняної генеалогії, зокрема вивченні родоводів, а саме аристократичних родів. За часів Радянського Союзу тема вивчення дворянських родів, діяльності їх представників замовчувалася, або висвітлювалася поверхнево, з позиції – «буржуазія», без будь-яких спроб докладного аналізу та висновків, що цілком зрозуміло з огляду на ті політичні обставини.

Генеалогія Местмахерів протягом останнього часу практично не була досліджена. Приналежність матері академіка, президента НАН України Б. Є. Патона – Наталії Вікторівни Будде до баронського роду Местмахер частково висвітлена в патонознавчій літературі. Генеалогічно доведено,

що предки та близькі родичі радянських та українських академіків Євгена Оскаровича та Бориса Євгеновича Патонів – дворяни Російської імперії, що обіймали чільні посади як на військовій, так і на цивільній службі. Цінним дослідженням є стаття М. Ф. Дмитрієнко, В. В. Томазова «Матеріали до генеалогії Патонів» [1], у якій на ґрунтовній джерельній базі відтворюється історія роду Патонів, що відіграв визначну роль в історії, науці й культурі України та Росії, а також показується спорідненість родів Патонів та Будде-Местмахер через шлюб Є. О. Патона та Н. В. Будде (Местмахер).

Цінні архівні матеріали до генеалогії баронського роду Местмахер зберігаються в Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі – справи про дворянство роду Местмахер, а також в Архіві зовнішньої політики Російської імперії (Москва), Державному архіві Російської федерації (Москва), Центральному державному історичному архіві України в Києві, державних архівах Хмельницької та Одеської областей. Крім того, про представників роду Местмахер, які проживали закордоном, в еміграції, можна дізнатися з досліджень в європейських архівах.

Однак залишаються «білі плями» щодо представників баронського роду Местмахер та їх діяльності на Хмельниччині, зокрема баронів Павла Федоровича, Павла Павловича Местмахерів – дворян, офіцерів, чиновників, у кінці XIX – на поч. XX ст. власників села Песець Ушицького повіту Подільської губернії. До цього часу зазначена тема в наукових дослідженнях висвітлена недостатньо, зокрема в попередні роки автором надруковано і наукових збірниках та пресі декілька статей, що стосуються переважно об'єкта культурної спадщини – садиби (будівель, парку, закладеними в другій половині XIX ст.) зазначеного роду в с. Песець Новоушицького району Хмельницької області [2]. Останні знахідки автором статті архівних документів, що стосуються титулованого баронського роду Местмахер, у Державному архіві Хмельницької області, засвідчили перспективність досліджень у цьому напрямку.

Походження роду. Історія роду Местмахер на російських та українських теренах є характерною для родів, які поєднали свою долю з Російською імперією. Це шлях через професіоналізм та сумлінну службу до російського дворянства, чинів і почестей. Барони Местмахер – дворяни Російської імперії, що обіймали чільні посади як на військовій, так і на цивільній службі.

Рід баронів Местмахер бере початок від Івана Івановича Местмахера (1732-1805 рр.), міністра-резидента при князі-єпископі Любекском, пізніше посланця в Голштинії, у Дрездені. І. І. Местмахер керував у 1770-1772 рр. посольством Російської імперії в Данії, Саксонії. Титул барона І. І. Местмахер

отримав у 1777 р. Помер та похований у Петербурзі. Рід баронів Местмахер внесений у дворянський матрикул Курляндської губернії [3] і в V частину дворянської родословної книги Подільської губернії [4, с. 166].

1 грудня 1902 року усиновленому бароном Павлом Местмахером рідному йому племіннику Віктору Вікторовичу Будде (1881-1914 рр.) дозволено приєднати до своєї фамілії і титул його усиновника, барона Местмахера, і називатися бароном Местмахером-Будде, з правом користуватися фамільним гербом [5].

Герб – у щиті, на голубому полі, зображено золоте стропило, по сторонам і всередині нього три чорні голуби. Щит увінчаний баронською короною, намет на щиті голубий, позолочений. Герб роду баронів Местмахер внесений у 7-му частину Загального гербовника дворянських родів Російської імперії.

Найвизначніші представники роду баронів Местмахер на Поділлі

Павло Федорович Местмахер – дійсний статський радник (1861 р.; дати у біографіях подаються за старим стилем), з 1857 по 1861 роки був градоначальником м. Одеси. Одружений на Ользі Дівовій (власниці сіл Песець, Куча, Івашківці та земель біля них). У шлюбі з Ольгою Дівовою мав чотирьох дітей: Олену, Ольгу, Олександру, Павла [5]. У кінці XIX ст. володів 1800 десятинами землі і 500 «душами» селян в Ушицькому повіті [6].

П. Ф. Местмахер вчився у Царськосельському ліцеї, служив у Лей-гвардії в Драгунському полку прапорщиком. Кавалер орденів св. Анни 4 і 2-го ступеня, нагороджений бронзовою медаллю в пам'ять Кримської війни 1853-1856 рр. Орден св. Анни з написом «за хоробрість» отримав у 1830-му році за війну проти «горців», служив в окремому Кавказькому корпусі [5].

По хворобі переведений на статську службу. Служив чиновником у Санкт-Петербурзькій та Кронштадській митницях. Стрімко отримувач чини на статській кар'єрі: 1835 р. – надвірний радник, 1841 р. – колезький радник, 1848 р. – статський радник, 1859 р. – дійсний статський радник [5].

У 1859 році воював проти «горців» з Кавказьким козацьким полком [5].

Будучи начальником Одеського митного округу, у 1854 році (під час Кримської війни) не виконав наказу про зупинку вивозу хліба з Одеського порту закордон, за що у 1857 році попав під суд – заключенням генерал-ад'ютанта: «умышленное неповенование». Рішення: «...подсудного статского советника барона Местмахера ... оставить в сильном подозрении ... исключить из службы...». Разом з тим, рішенням Сенату від 27 грудня 1857 р. барону П. Ф. Местмахеру дозволено знову вступити на службу «...с тем, чтобы понесший им штраф не считал препятствием к получению преимушеств, приобретенных прежнею его службою...» [5].

З 1857 по 1861 роки барон П. Ф. Местмахер був градоначальником м. Одеси. У своєму звіті за 1858 рік засвідчив перед владою невідповідність для існуючого в Одесі міського суспільного управління. За 16-ліття свого перебування в Одесі, барон впевнився, що «головним недоліком господарського управління була відсутність живої участі в ній жителів міста». 4 травня 1859 р. П. Ф. Местмахер представив графу Строганову записку, яка включала в себе пункти, згідно яких повинен бути змінений порядок суспільного управління в Одесі. Строганов підтримав ідею Местмахера і спробував «ходатайствувати» від імені Одеси перед урядом, що знайшло живий відгук в Петербурзі [7]. У 1861 році барон П. Ф. Местмахер звільнився зі служби за власним бажанням [5].

Павло Павлович Местмахер (1848-1909 рр.) – син барона П. Ф. Местмахера та Ольги Дівової. Павло Павлович навчався на філософському факультеті в Єнському університеті, закінчив навчання у 1868 р.

За розпорядженням Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора призначений 2 липня 1872 р. засідателем Ушицької дворянської опіки. Згідно рішення Подільського губернатора від 8 березня 1875 р. №270 призначений членом Ушицького повітового комітету по проведенню єврейського перепису та його ревізором (від 11 березня 1875 р. №281) [5].

П. П. Местмахер успішно здав іспити в Кам'янецьку класичну гімназію (отримав свідоцтво 23 серпня 1875 р. №920) [5].

Указом Сенату від 22 січня 1876 р. №7, по вислузі років, переведений в колезькі регістратори зі старшинством. За пропозицією подільського губернатора від 28 вересня 1876 р. №1151 призначений завідуючим Миньковецькою військовою ділянкою. За резолюцією Подільського губернатора від 15 грудня 1878 р. призначений Ушицьким повітовим предводителем дворянства. Наказом Міністерства юстиції від 24 серпня 1878 р. №33 призначений Почесним мировим суддею по Ушицькому округу. Указом Сенату від 24 листопада 1879 р. №3572 призначений, по вислузі років, у губернські секретарі. Указом Сенату від 10 листопада 1880 р. №165 призначений в колезькі секретарі [5].

Згідно постанови Головного управління Російського товариства Червоного Хреста (свідоцтво від 23 серпня 1880 р. № 24706) барон П. П. Местмахер отримав знак червоного хреста. За відмінну старанну службу нагороджений 3 липня 1881 р. орденом св. Станіслава 3-го ступеня [5].

За розпорядженням Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора від 22 березня 1882 р. №1523 призначений мировим посередником 1-ї ділянки Ушицького повіту зі збереженням посади Ушицького предводителя дворянства. Від 20 вересня 1882 р. на посаді Ушицького предводителя дворянства [5].

За розпорядженням Подільського губернатора з 14 липня по 20 вересня 1883 р. барон П. П. Местмахер працював на посаді Подільського губернського предводителя дворянства [5].

13 вересня 1884 р. наказом міністра внутрішніх справ барон Местмахер призначений головою Кам'янецько-Ушицького з'їзду мирових посередників. Наказом по відомству міністерства юстиції від 4 жовтня 1884 р. №47 П. П. Местмахер призначений почесним мировим суддею Ушицького округу Подільської губернії.

Указом Сенату від 13 листопада 1885 р. № 116 Местмахер переведений по вислузі років у титулярні радники.

30 липня 1886 р. Павло Павлович нагороджений імператором орденом св. Анни 2-го ступеня.

Указом Сенату від 16 грудня 1886 р. №5276 П. П. Местмахер переведений по вислузі років у колезькі асесори. Указом Сенату від 2 листопада 1890 р. №200 Павло Павлович переведений по вислузі років у надвірні радники [5].

У 1904-1909 роках Павло Павлович Местмахер – на посаді предводителя дворянства Подільської губернії [8].

Відомо, наприклад, що П. П. Местмахер причетний до будівництва і відкриття в Новій Ушиці земської лікарні (теперішня районна лікарня) та ремісничого училища ім. барона П. П. Местмахера (теперішній Новоушицький сільськогосподарський технікум) у 1908 році.

В романі Ігоря Малишевського «Міст через три життя» розповідається про літо 1916 року, коли в Нову Ушицю до дворянина М. О. Патона приїжджає з Києва його старший брат Євген Оскарович Патон на «вакації» (тобто на відпочинок). Так вийшло, що два брати Патони одружилися на двох сестрах Будде, племінницях барона Местмахера, тільки старший брат Євген узяв за дружину молодшу сестру Наталю, і цей шлюб був особливо щасливим [9, с. 231].

М. О. Патон одружився (першим шлюбом) 8 січня 1906 р. на Олександрі Вікторівні Будде (нар. 18 вересня 1879 р., православна) – доньці начальника 31-ї піхотної дивізії генерал-лейтенанта Віктора Еммануїловича Будде (1836-1901) і Олександри Павлівни, народженої баронеси Местмахер. Рідна сестра Наталії Вікторівни, дружини свого дівера Євгена Оскаровича Патона [1].

Лист № 206 «Церковной книги № 12 по селу Песец (за 1901-1917 годы) Часть вторая метрической книги на 1906 год о бракосочетавшихся» [10] розповідає про шлюб 8 січня 1906 року відставного полковника гвардії, голови Ушицьких повітових дворянських зборів сорокарічного М. О. Патона з дочкою генерала від інфантерії двадцятишестирічною дівцею Олександрою

Вікторівною Будде (племінниця власника маєтку сіл Песець та Івашківці барона П. П. Местмахера). Тайнство шлюбу здійснювали парафіяльний священник песецького храму Різдва Пресвятої Богородиці Карп Теравський з псаломщиком Іваном Лозінським. Свідками від жениха були студент Санкт-Петербурзького політехнічного інституту Б. В. Савельєв і колезький секретар В. О. Патон, від нареченої – студент Санкт-Петербурзького політехнічного інституту дворянин П. В. Савельєв і чиновник особливих доручень при подільському губернатору В. Г. Мітаєвич. Зазначимо, що згаданий храм у Песці був кам'яний, двокупольний, разом з дзвіницею побудований у 1858 році на кошти поміщиці Дівової [11].

Дворянин Михайло Оскарович Патон (який керував Ушицькою земською повітовою управою) всіляко допомагав родичам своєї дружини – Местмахерам-Будде. Зберігся цікавий архівний документ 1911 р. – «План Подільської губернії Ушицького повіту, землі при с. Песці, володіння нащадків барона П. П. Местмахера, визначені до продажу віддільними ділянками селянам з допомогою Селянського поземельного банку», на якому власноручно розписався «повірений спадкоємців барона П. П. Местмахера» (їхній сват) М. О. Патон [12]. Визначені у документі спадкоємці – дворяни Ольга Павлівна Мацнева, Віктор Вікторович Будде, Олена Михайлівна Тодорович, Варвара Михайлівна Будде, Ольга Михайлівна Казіна.

Местмахер-Будде Віктор Вікторович (1881-1914 рр.) Батько – Віктор Емануїлович Будде, начальник 31-ї піхотної дивізії, генерал-лейтенант; мати – Олександра Павлівна Местмахер, баронеса. Дружина – Местмахер-Будде (Дмитрієва) Людмила Олексіївна. Сестри – Олександра Вікторівна Будде, Наталя Вікторівна Будде (одружені за Михайлом Оскаровичем та Євгеном Оскаровичем Патонами).

В. В. Местмахер-Будде вчився в Пажеському корпусі (1900 р.). Служив у 1900-1904 роках поручиком Гренадерського полку, у 1906 р. закінчив Ніколаєвську академію генштабу. З 1912 р. – підполковник, служив у Генеральному штабі Київського військового округу. Нагороди – орден св. Станіслава 3-го ступеня (06.12.1910 р.), св. Анни 3-го ступеня (06.12.1913 р.). Помер у Харкові у 1914 р., похований у Подільській губернії [13].

Тільки у селах Песці, Кучі, Івашківцях Ушицького повіту у 1914 р. спадкоємцям барона П. П. Местмахера належало більше 500 десятин землі (дворянці Мацневій Ользі Павлівні – 250 десятин, барону Местмахеру-Будде Віктору Вікторовичу – 250 десятин) [5]. Сільське господарство приносило баронам значні статки.

У 1892 р. бароном П. П. Местмахером побудовано в Песці винокурний завод (спирт продавали державі, відходи – селянам по 2 копійки за відро). Крім того, розливали мінеральну воду, використовуючи місцеві джерела

і річку Данилівку, притоку Дністра. За місцевими переказами, коли під час революції 1917-1921 рр. сюди прийшли більшовицькі загони, солдати кілька днів грабували баронське майно та громили спиртзавод, розбиваючи діжки з спиртом та виливаючи у р. Данилівку. Мабуть, тоді ж, за допомогою місцевих жителів-активістів, були пограбовані баронські могили, зокрема склеп.

Таким чином, рід баронів Местмахер залишив у Новоушицькому районі Хмельницької області в селі Песець на кладовищі поруйновані могили барона П. П. Местмахера, маєток баронів Местмахерів (двоповерховий будинок-садибу з прилеглими будівлями мисливського флігелю, складів спиртзаводу, конюшні, побудовані в др. пол. XIX ст.), закладений у др. пол. XIX ст. біля садиби парк та збудоване бароном П. П. Местмахером приміщення ремісничого училища у смт Новій Ушиці – сучасний сільськогосподарський технікум.

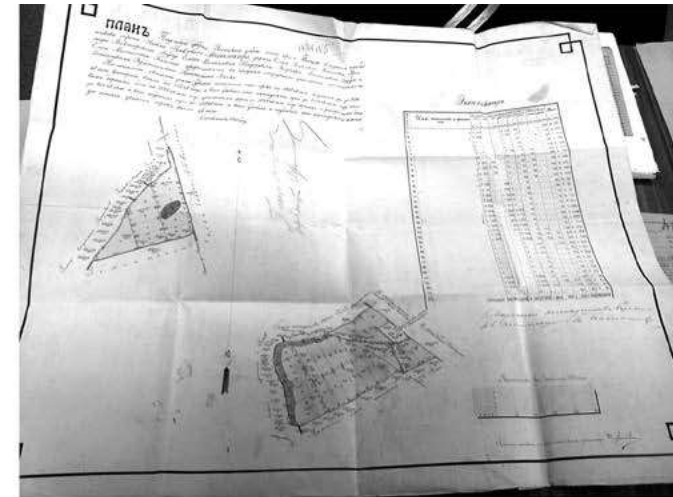
За радянських часів у баронському будинку в Песці знаходилась контора місцевого колгоспу. Мисливський флігель, склади спиртзаводу, конюшні використовувались для зберігання сільськогосподарської продукції. На сьогодні садиба барона Местмахера, яка за своїм значенням відповідає статусу як пам'ятки архітектури, так і пам'ятки історії, перебуває в приватній власності та знаходиться в занедбаному (аварійному) стані і опинилася під загрозою знищення. Станом на сьогодні будівлі потребують проведення ремонтно-реставраційних робіт через аварійний стан. У 2013 р. наказом управління культури облдержадміністрації маєток П. П. Местмахера др. пол. XIX ст. (садиба, мисливський флігель, склади спиртзаводу, конюшні) занесена до Переліку шойно виявлених об'єктів культурної спадщини за видом архітектура. У 2015 р. співробітниками Відділу охорони пам'яток історії та культури в Хмельницькій області знайдено та обстежено місцезнаходження могили барона П. П. Местмахера на місцевому кладовищі с. Песець. Могила-склеп барона П. П. Местмахера наказом управління культури облдержадміністрації у 2015 р. занесена до Переліку шойно виявлених об'єктів культурної спадщини за видом історія [14].

Соціальні потрясіння 1917 р., що знищили величезну імперію, не оминили й роду Местмахерів, розкидавши членів родини по різних країнах та політичних таборах.

Сьогодні, після десятиліть забуття, ми повертаємося до своїх коренів, відтворюємо історичну пам'ять, відшукуємо загублені гілки родовідних дерев. Цей процес довго тривалий. І це дослідження є попереднім дослідженням-реконструкцією генеалогії та історії славного роду. На сьогодні знайдено багато цікавих документів, до наукового обігу введено нові факти, але ще попереду багато пошуків і феноменальних знахідок.

Список використаних джерел та літератури

1. Дмитрієнко М. Ф. Матеріали до Генеалогії Патонів / М. Ф. Дмитрієнко, В. В. Томазов // Український історичний журнал. – 2008. – №6. – С. 183-195.
2. Шпаковський С. М. Маєтки (палацово-паркові ансамблі Новоушиччини): історія і сучасний стан / С. М. Шпаковський // Маєток. Наук.-краєзн. зб. ДІКЗ «Самчики». – Самчики, 2011. – Вип. 3. – С. 29-37.
3. Местмахер // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах. – СПб, 1890-1907. – Т. 82 и 4 доп.
4. Дворянская родословная книга Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1897.
5. Держархів Хмельницької області, ф. 230, оп. 2, спр. 237.
6. Гульдман В. К. Поместное землевладение в Подольской губернии / В. К. Гульдман // Настольная справочная книга для землевладельцев и арендаторов. – Каменец-Подольский, 1902.
7. <http://misto.odessa.ua>
8. Поділля: із глибини віків у сьогодення. Історичні нариси / за заг. ред. С. І. Крамара. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2011.
9. Малишевський І. Ю. Мост через три життя. Роман / І. Ю. Малишевський. – М., 1987.
10. Лист № 206 «Церковной книги № 12 по селу Песец (за 1901-1917 годы). Часть вторая метрической книги на 1906 год о бракосочетавшихся». – Копія, з сімейного архіву С. М. Шпаковського.
11. Сецинский Е. И. Приходы и церкви Подольской епархии / Е. И. Сецинский // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольск, 1901. – Вып. 9. – 1267 с.
12. Держархів Хмельницької області, ф. 234, оп. 2 дод, спр. 210.
13. <http://grwar.ru>
14. Переліки щойно виявлених об'єктів культурної спадщини за видами архітектура, історія // Архів відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.

Мал.1. «План Подільської губернії Ушицького повіту, землі при с. Песець, володіння нащадків барона П. П. Местмахера, визначені до продажу віддільними ділянками селянам з допомогою Селянського поземельного банку», складений у 1911 р. У правій стороні аркуша власноручний напис з підписом М. О. Патона «повірений нащадків барона П. П. Местмахера». З фондів ДАХМО.

Мал. 2. Алея парку маєтку баронів Местмахер у с. Песець Новоушицького району. Вид зі сходу. Фото автора. Березень 2017 р.

Мал. 3. Центральний східний фасад садиби баронів Местмахер з мисливським флігелем (праворуч) у с. Песець Новоушицького району. Фото автора. Березень 2017 р.

Мал. 4. Північно-східний фасад садиби баронів Местмахер у с. Песець Новоушицького району.
Фото автора. Березень 2017 р.

Мал. 5. Центральний східний фасад садиби баронів Местмахер з мисливським флігелем (праворуч) та в'їзними воротами з прилеглими мурами у с. Песець Новоушицького району.
Фото автора. Березень 2017 р.

Мал. 6. Південний фасад маєтку баронів Местмахер у с. Песець Новоушицького району. Господарські приміщення, стайні над шляхом. Вид з боку яру р. Данилівка. Фото автора. Березень 2017 р.

Мал. 7. Будівлі спиртзаводу над р. Данилівка маєтку баронів Местмахер у с. Песець Новоушицького району. Вид з північного сходу, зі сторони садиби. Фото автора. Березень 2017 р.

Мал. 8. Вид зі сторони садиби маєтку баронів Местмахер на яр р. Данилівка та с. Песець Новоушицького району. Вигляд з півночі. Фото автора. Березень 2017 р.